

УКРАЇНСЬКЕ МІСТО: КОНСТРУЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена аналізу можливостей, які відкриває соціальна феноменологія для дослідження українського міста. Автор розглядає теорії конструювання соціальної реальності А. Шюца, П. Бергера та Т. Лукмана.

Ключові слова: соціальна феноменологія, філософія урбанізму, соціологія, А. Шюц, П. Бергер, Т. Лукман.

Стаття посвящена аналізу возможностей, которые открывает социальная феноменология для исследования украинского города. Автор рассматривает теории конструирования социальной реальности А. Шюца, П. Бергера та Т. Лукмана.

Ключевые слова: социальная феноменология, философия урбанизма, социология, А. Шюц, П. Бергер, Т. Лукман.

The article is devoted to the analysis of possibilities, which social phenomenology exposes for the investigation of the Ukrainian social reality. The author discovers the theories of design of social reality of A. Schutz, P. Berger and T. Lukman

Key words: social phenomenology, urbanism philosophy, sociology, A. Schutz, P. Berger, T. Lukman.

Постановка проблеми та її актуальність. Модернізаційні процеси, які повністю змінюють наше суспільство, вимагають застосування поряд із традиційними для нашої соціальної філософії та соціології теоріями і таких, що тільки в останні роки почали активно осмислюватися. На нашу думку, в процесі становлення національної феноменологічної традиції, важливо не просто ставити винятково загальні питання, а й намагатися здійснити аналіз конкретних соціальних проблем, які б спиралися на досягнення соціальної феноменології. Однією із таких проблем, яким недостатньо уваги приділяють українські філософи, є роль українського міста в сучасних модернізаційних процесах у нашому суспільстві.

Поляруш Борис Юрійович, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів.

© Б.Ю. Поляруш, 2009

Застосовуючи до вивчення соціальної реальності феноменологічний метод Е. Гуссерля, А. Шюц став фундатором соціальної феноменології як унікального методу дослідження всього соціального в сукупності й окремих його елементів. Під соціальною реальністю А. Шюц розумів “тотальну суму об’єктів і подій в соціокультурному світі в тому вигляді, як вони сприймаються в досвіді буденної свідомості людей, які живуть повсякденним життям серед інших людей, пов’язаних із ними різноманітними відносинами та взаємодіями” [1, 55].

Метою статті є соціально-філософський аналіз міста як частини соціальної реальності в ракурсі новітніх наукових концепцій.

Перефразовуючи А. Шюца, можна припустити, що житель міста, міщанин, досліджує соціальну реальність, яка його оточує, конструюючи її смисл у відповідності зі своїми власними соціальними цінностями, базуючись на даних свого повсякденного життя. Існують звичайно і суто теоретичні конструкції стосовно міста і його ролі у житті суспільства, які створюються насамперед соціологами, оскільки соціологія міста має набагато довшу історію, ніж філософія міста. “Усі наукові пояснення соціального світу ... повинні посилатися на суб’єктивне значення дій людей, з яких витікає соціальна реальність” [1, 64]. Для підтвердження своєї думки А. Шюц використовує поняття “життєвий світ”, який, на його думку, є джерелом усіх наукових і навіть логічних понять.

Відроджуючи інтерес до ідей соціальної феноменології, П. Бергер і Т. Лукман наполягали на тому, що не теоретичне знання, а повсякденне, дотеоретичне має бути в центрі уваги сучасних дослідників соціальної реальності. Для нас цікавим є спеціальне наголошення авторами відмінності між соціологічним і філософським баченням реальності, тому що в сучасних дискусіях між українськими філософами і соціологами ще не досягнуто консенсусу в цьому питанні.

На їхню думку, соціологічне розуміння соціальної реальності знаходиться десь посередині між розумінням її пересічною людиною і філософом. Пересічна людина вважає свою “реальність” такою, що сама собою розуміється.

“Люди у різних спільнотах абсолютно різну “реальність” вважають такою, що сама собою розуміється. У відповідності з логікою своєї дисципліни соціолог вимушений питати – чи не можна пояснити різницю між двома “реальностями” величезними відмінностями цих двох спільнот? З іншого боку, філософ унаслідок своєї професії...має прагнути до досягнення максимальної ясності відносно граничного статусу того, що пересічна людина вважає “реальністю” і “знанням”. Зрозуміло, що соціолог не може цього зробити” [2, 43]. На відміну від філософа соціолог не визначає онтологічний чи епістемологічний зміст соціальної реальності. Отже, завданням соціальної філософії і виступає визначення в нашому контексті онтологічного та епістемологічного змісту міста та ролі сучасної людини як носія особливого типу урбаністичної свідомості, урбаністичного способу мислення та способу життя. На нашу думку, чітко розмежовувати поле соціологічного і філософського дослідження соціальної реальності, можливо, є передчасним. І соціологам, і соціальним філософам, і соціальним психологам треба ретельно вивчити взаємний досвід та, по можливості, використати його у своїх дослідженнях.

П. Бергер і Т. Лукман вважають, що соціолог повинен досліджувати, чому для одного типу суспільства поняття, наприклад, свободи є реальністю, яка сама собою розуміється, а для іншого – ні. І як ця “реальність” може бути одного разу загублена індивідом або всім колективом. “Таким чином, соціологічний інтерес до проблем “реальності” і “знання” пояснюється передусім фактом їх соціальної відносності” [2, 44]. Приділяючи повсякденному, а не теоретичному, знанню основну увагу, соціальні феноменологи критикують попередню соціологію за те, що вона залишала поза увагою буденне, повсякденне знання. Саме у повсякденному житті треба шукати відповіді на питання про те, що відбувається в процесі соціальної трансформації суспільства, яким чином ці процеси сприймає масова свідомість, які вибудовує навколо цього алгоритми поведінки.

Представники феноменологічної традиції вважають, що в суспільстві, а для нас важливо підкреслити саме міський

його сегмент, кожна людина розміщена у своїй “біографічній ситуації”, тому в будь-який момент життя вона керується запасом знання, яке складається з типізацій повсякденного світу. Ми завжди вважаємо, що наша інтерпретація об’єктів соціальної реальності є правильною. Важливо підкреслити, що, попадаючи в місто, людина приносить із собою свій попередній досвід, наприклад, перебування в іншому соціальному (сільському) середовищі, яке і складає весь зміст його попереднього повсякденного життя.

І.А. Бутенко так описує особливості феноменологічної інтерпретації соціальної реальності: “Лінію зв’язку між процесами пізнання і соціальною дійсністю можна простежити таким чином: думки і враження індивіда про світ організуються в деякі *інтерпретації*, внаслідок чого утворюються припущення, вірування, установки, які і виступають як регулятор соціальної поведінки, що обґрунтовує соціальний порядок. Таким чином, соціальна реальність “конструюється”, або породжується, цілком у контексті деяких організованих структур, образів, понять і інших “менталістських” утворень, що виражаються в комунікації і передусім у мові як головному комунікативному засобі” [3, 14].

Виникає питання про те, як вирішити протиріччя між індивідуальною сільською та урбаністичною свідомістю, індивідуальним сільським і міським повсякденним життям. Важливо прослідкувати, як проходять процеси індивідуальної адаптації до сучасної урбаністичної соціальної. На нашу думку, треба поставити питання, якого значення набуває роль теоретиків (філософів, соціологів, соціальних психологів, політологів) у суспільстві, в якому вони намагаються брати на себе роль інтерпретаторів соціальних фактів. Конструктивна роль теоретиків у суспільстві можлива там, де основна маса населення довіряє соціогуманітарним наукам і тим інтерпретаціям, які вони спроможні дати. Коли такої довіри немає, то і роль теоретиків украй незначна. Таке ставлення до соціально-філософського, соціологічного теоретизування може бути свідченням рівня загальної політичної і гуманітарної культури в суспільстві. В сусідній Польщі, не кажучи про країни Заходу, ставлення

до діяльності соціологів принципово відмінне від того, яким воно є в Україні. Це свідчить про те, що в розвинутих країнах саме соціологам (зрозуміло, що не тільки їм) суспільство делегує побудову загальноприйнятих теоретичних соціальних конструкцій реальності. При нашій традиційній недовірі до діяльності саме соціологів, філософів, політологів, які не раз показували свою політичну заангажованість, нездатність до неупередженого аналізу особливо складних політичних ситуацій в нашій країні, важко чекати від них виконання високої місії допомоги в неоднозначних процесах урбанізації у нашій країні. Часто ця роль не конструктивна, а деструктивна.

Тому на арену виходять ті суб'єкти, які знаходяться за межами функціонування подібних, багато в чому раціональних теоретичних конструкцій. Вони і далі будуть знаходитись у сфері буденної, дотеоретичної системи знання, яка користується традиційними, а може, й архаїчними, національно-культурними схемами, які тільки трансформуються в процесі зміни соціальної дійсності. Роль суспільних теоретиків виконують ті, хто до неї був причетний у традиційному суспільстві. Саме до них звертається новий городянин, який не може спиратися на свій власний повсякденний досвід, оскільки він не "спрацьовує", дає хибну, неконструктивну відповідь на виклики, з якими постійно стикається пересічна людина.

Тому такий малий відсоток тих людей у нашій країні, хто бере до уваги раціоналістичні конструкції наших теоретиків. Чим нижче рівень соціальної напруги в суспільстві, чим вищий рівень життя, освіти, культури населення, тим більша ймовірність, що сприйняття, наприклад, протиріччя життя в місті буде сприйматися не через схеми міфологічної буденної свідомості, а у відповідності із запропонованими ідеологами цього суспільства теоретичними конструкціями. Треба визнати, що в будь-якому суспільстві відсоток носіїв частково міфологічної свідомості є дуже вагомим. Саме тому так часто не справджуються соціологічні прогнози, які не враховують ці міфологічні шари масової свідомості.

Зростання майнової нерівності, відсутність соціальної справедливості сприймаються новими городянами, які важко адаптуються до процесів урбаністичної трансформації, як обмеження, звуження можливості для реалізації людини своїх індивідуальних проєктів. Але всі вони розуміють, що ці можливості на селі в рази менші, внаслідок чого і відбуваються такі швидкі зміни співвідношення сільського і міського населення в нашій країні. Ворожість міського середовища, порівняно з корпоративним сільським, розглядається новим городянином як зникнення простору взаємодії взагалі. Тому є стільки спекуляцій і непрацюючих теоретичних конструкцій, які тільки контрпродуктивно протиставляють попередній (сільський) і новий (міський) досвід нових городян. Тому новий городянин так тяжіє до квазісільського типу життя в місті. Тому багато таких нових городян обирають певного типу теоретичні конструкції, які обіцяють допомогти людині розв'язати проблеми, що виникають перед нею. На жаль, часто це тільки спекуляції, а не вирішення питання.

Відкинувши старі теоретичні конструкції, людина втрачає довіру до ідеологів взагалі і звертається до конструкцій архаїчного, напівміфологічного світу, в якому пересічна людина перебуває незалежно від пануючих теорій. Тільки тепер людина переконується в невідомості і ворожості всіх раніше запропонованих конструкцій і намагається використовувати ці архаїчні, міфологічні способи досягнення дійсності, визначення свого місця у світі. Саме тому виникає нова ситуація, коли теоретиками виступають не професійні ідеологи, а діячі культури чи релігії. Саме вони стають харизматичними лідерами епохи. Як пише П. Бурд'є, "функції роз'яснення і робота по виробленню символічного, особливо в ситуації кризи, коли відчуття світу зникає, приносили поетам посади воєначальників чи послів" [4, 67]. Сьогодні відбувається заміна старих теоретичних конструкцій на нові, коли люди звертаються до перевірених часом архаїчних (сільських) способів вирішення соціальних проблем. Відродження кланових (квазісільських) відносин у суспільстві є відповіддю соціуму на кризу раціоналістичних

(міських) конструкцій, які були свого часу нав'язані суспільству.

Роками у “радянському” суспільстві місто протиставлялося селу. Саме з містом пов'язували негативні наслідки модернізаційних процесів. Місто стало місцем можливої реалізації сільської людини, а часто разом із цим втрати таких надбань сільської культури, як моральність, релігійність тощо. На пострадянському просторі є достатньо країн де регіонально-кланові відносини підмінили всі “західні”, ліберальні цінності. Політичні еліти цих країн, в яких вихідці із сільської місцевості складають абсолютну більшість, обрали псевдodemократичні способи організації суспільства, що виступають просто прикриттям реально існуючих традиційних (сільських) способів управління, які тепер були просто легітимізовані.

Історія нашої країни принципово інша. Україна, як і більшість східноєвропейських та прибалтійських країн, обрала інший тип політичної культури. Разом з тим роль традиційних, кланово-регіональних структур організації суспільства в нашій країні є значною. Роль нашої еліти, в тому числі й соціальних теоретиків, у трансформаційних процесах нашого суспільства є суперечливою, але вони є такими, якими ми їх сконструювали. Темою окремого дослідження має стати спроба проаналізувати роль “сільської” та “урбаністичної” свідомості в сучасній європейській і особливо східноєвропейській традиції.

Висновки. Отже, важливим завданням соціальної філософії є визначення онтологічного та епістемологічного значення міста та ролі сучасної людини як носія особливого типу урбаністичної свідомості, урбаністичного способу мислення та способу життя. Соціальний феноменолог А. Шюц, а також П. Бергер, Т. Лукман привернули увагу соціальних філософів і соціологів до необхідності вивчення повсякденної історії міста. Вони справедливо критикували попередню соціологію за те, що вона залишала поза увагою буденне, повсякденне знання. Саме у повсякденному житті міста (в системі ціннісних орієнтацій його мешканців, їхніх потреб, стереотипів, способах організації побуту, дозвілля,

свят тощо) можна більш реалістично дослідити стан суспільства. Такий аналіз міського буття дозволяє відстежити, що відбувається у процесі соціальної трансформації суспільства. Крім цього, доволі актуальною проблемою є дослідження української міської культури, того, яка специфіка формування міщан, які їхні алгоритми поведінки. Цікавим є також те, як змінюється поведінка, цінності, установки сільських жителів, котрі переїхали мешкати до міста. Українці в умовах невинної, суперечливої урбанізації мають не протиставляти наше місто і село, а вибудовувати нові європейські традиції плідної співпраці між сільською і міською культурами.

1. *Щюц А.* Формирование понятия и теории в социальных науках // А. Щюц. Избранное: Мир, светящийся смыслом. – М., 2004. – 1056 с.
2. *Бергер П., Лукман Т.* Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. – М., 1995. – 324 с.
3. *Бутенко И.А.* Социальное познание и мир повседневности / И.А. Бутенко. – М., 1987. – 144 с.
4. *Бурдьё П.* Социология политики / П. Бурдьё. – М., 1993. – 334 с.

Надійшла до редколегії 6.10.2009.